

KULTURA I ODREĐENJE NACIJE

Za određenje nacije važno je da se razmotre i brojna određenja koja naglašavaju (nacionalnu) kulturu kao najbitniji element nacije.

Nojman, na primer, vidi glavni sadržaj određenja nacije u kulturi. Po njemu zajednica jezika, običaja i navika, osećaj pripadnosti naciji manifestacija su dubljeg, kulturnog jedinstva¹⁾. Slično i za O. Špana nacija je zasnovana na duhovnoj zajednici, a bitan sadržaj nacionalnog duha čini kultura (moral, religija, pogled na svet — filozofija, nauka i umetnost). Pošto je kultura svojina malog, uskog kruga obrazovanja ljudi oni su, po Španu „sedište nacije”. Odnosno, nije svaki Nemač u istoj meri Nemač. Zapravo, postoje aktivni i pasivni pripadnici nacije.

Za Šlezingera nacija je „grupa izdvojena od drugih sličnih grupa određenim kulturnim svojstvima koja izviru iz zajedničke prošlosti”²⁾. Slično i Znaniecki u „zajedničkoj nacionalnoj kulturi” vidi trajni uticajni element socijalne solidarnosti³⁾. Ovo određenje prihvata i nastavlja Halašinski tvrdeći da je nacija „kulturna zajednica”, odnosno da „zajednica kulture određuje suštinu nacije”.⁴⁾ Uz to, Halašinski, među prvim, skreće pažnju i na značaj mita za određenje nacije postavljajući pitanje: „Nacija, da li je to pojam iz oblasti sociološke sistematike

¹⁾ Stjepan Ratković, *Što je narod*, „Narodna prosvjeta”, Zagreb, 1935, str. 38.

²⁾ Isto, str. 38, 39.

³⁾ R. Schlesinger, Marx, *His Time and Ours*, London, 1950, p. 350 (Jerzy Wiatr, *Osnovni problemi teorije nacije*, Ideje, Beograd, 6/1971, str. 34).

⁴⁾ F. Znaniecki, *Modern Nationalities* (A. Sociological Study, Urbana, 1952, p. X/527 (Isto, str. 34).

zajedničkog života ili mit koji zadovoljava neku duhovnu čovekovu potrebu koja se ne može jasno definisati?" On sam odgovara: nacija je i jedno i drugo. A polazni stav mu je: „Mit koji je predmet vere opravdava ljudski život i stvara veze među jednovernicima. On je bitan elemenat stvarnosti, društva i kulture”.⁵⁾

Za Marsela Mosa nacija je „materijalno i moralno ujedinjeno društvo, koje ima stabilnu i stalnu centralnu vlast, oivičeno svojim granicama i pokazujući relativno moralno, mentalno i kulturno jedinstvo stanovništva koje svesno prihvata državu i njene zakone”⁶⁾. I upravo ovo mentalno i kulturno jedinstvo odvaja nacije međusobno kao i od drugih zajednica i grupa ljudi.

Među ova određenja svakako, spada i određenje nacije koje je dao B. Malinovski a po kome je nacija jedinstvo kulture⁷⁾. Ovde je kultura pojmljena kao „stvaralački princip”. Kultura je ljudskoj zajednici nametnula „forme i sile društvene organizacije”. Zapravo, kultura, u poimanju Malinovskog, širi je pojam od „nadgradnje” i označava celokupnost osobenih ljudskih odnosa i aktivnosti uključujući i „stvaranje dobara i vrednosti izvan svoje animalne, organske konstrukcije”. Takođe, kultura je osobena tvorevina čoveka koja se ne može odrediti, kako to inače čini Redklif-Braun, tako što je izvodi iz individualnih i bioloških potreba čoveka. Posredstvom kulture kao osobene ljudske tvorevine nadilazi se biološki nivo ljudske egzistencije. Čovek ne živi neposredno u prirodi već u kulturi. No, biološka priroda čoveka ne može se ni zanemarivati u proučavanju odnosa čoveka i društvene sredine⁸⁾.

U psihološkom pogledu ljudska organizacija je zasnovana na osećanjima, to jest na složenim izgrađenim stavovima, a ne na urođenim tendencijama. U tehničkom pogledu ljudsko udruženje je u uzajamnom odnosu s veštačkim tvorevinama, odnosno ljudsko društvo je, uvek, kombinacija spajanje zakonskih, političkih i kulturnih funkcija. Organizovanje ljudi jedan je od kamena temeljca kulture. Istovremeno, suštinska činjenica kulture je organizovanje ljud-

⁵⁾ J. Chalasinski, *Zagadnienie narodu, Pregled Sociologizmu*, XX/1966, s. 40—41 (*Isto*, str. 34, 35).

⁶⁾ Marcel Maus, *Nation (Encyclopedie francaise permanente*, t. XVI, Paris, 1936); Prof. Jovan Đorđević, *Politički sistem, Privredni prgled*, Beograd, 1973, str. 646.

⁷⁾ Bronislav Malinovski, *Magija, nauka i religija*, Prosveta, Beograd, 1971, str. 226, 227, 307, 310.

⁸⁾ Zagorka Golubović, *Marksizam i savremene teorije o društvu, Sociologija*, Beograd, 1/1982, str. 138, 139.

skih bića u stalne grupe⁹⁾. Zato je kultura bitan elemenat i zajedništva ljudi u naciji.

Za Albert Ajnštajna nacija je zajednica utemeljena u poreklu (zajednici krvi), ali i u moralnoj i kulturnoj tradiciji. To se, možda, po najbolje ispoljava u njegovom određenju jevrejstva kao moralnog stava prema životu i u životu. Po Ajnštajnu jevrejstvo je zbir životnih stavova koji žive u jevrejskom narodu, a suština jevrejskog shvatanja života je u potvrđivanju života svih stvorenja. To, po njemu, nužno, zahteva poštovanje svega duhovnog. U ovom poštovanju duhovnog Ajnštajn i vidi posebno obeležje jevrejske tradicije. Tradicija je sinonim za kulturnu tradiciju, a ne za religioznost. Kulturna tradicija pak određuje nacionalni identitet, a od Jevreja se zahteva posvećivanje životu u nadindividualnom smislu i zato jevrejstvo, po Ajnštajnu, nije religija već neka vrsta pijane radosti i divljenja lepoti i uzvišenosti ovog sveta, dok se povezanost s idejom boga, ovde, pojavljuje kao puka „dečja bezazlenost“, odnosno, jevrejstvo je „težnja za saznanjem radi samog saznanja, ljubav prema pravičnosti koja se graniči sa fanatizmom, i težnja za ličnom samostalnošću“. Jevreji su jedna zajednica krvi i tradicije, kod koje religija uopšte nije jedino što ih povezuje¹⁰⁾.

Za Karla Dojča nacija je spoj kulturnog i političkog. To je politička organizacija nacionalnosti-sprega narodne zajednice i, na njoj izrasle, političke zajednice. Za Dojča nacija je, kao i klasa, objektivna stvarnost, podgrupa. Pojedinci su, od rođenja ili kasnije, pripadnici neke klase u podeli društvenog rada, a pripadnici neke nacije u mreži komunikacija, kulture, jezika i u procesu građanskog zadovoljstva i podrške. Teško je menjati svoj klasni ili nacionalni identitet pošto se objektivna stvarnost zasniva na njihovom postojanju i međuosobnosti. I klase i nacije su društvene uloge — očekivana ponašanja u određenim situacijama. Ova ponašanja postaju interiorizirana i deo su identiteta. A ovo interioriziranje vrši se učenjem¹¹⁾.

Bit nacije je u koheziji narodne celine ili grupe zasnovanoj na zajedničkim vrednostima, interesima i verovanjima kao i na nezavisnosti, političkoj organizovanosti, autonomiji i legitimnosti grupe, odnosno zajednice. Nacija podrazumeva sistem integracije nauke, upravljanja i proizvodnje. Time se prevazilazi, smatra Dojč, klasni antagonizam.

⁹⁾ Bronislav Malinovski, *Magija, nauka i religija*, Prosveta, Beograd, 1971, str. 227, 296.

¹⁰⁾ Albert Ainshtajn, *Mein Weltbild*, Zwiet Auflage, Querido Verlag, Amsterdam, 1934.

¹¹⁾ Karl W. Deutsch, diskusija na savetovanju IPSA o klasnom i nacionalnom, 11. IX 1975, godine u Dubrovniku.

Nacija je sistem informacija, komunikacija i upravljanja. To je sistem koji sam sebe izgrađuje u skladu sa zahtevima modernizacije savremenog društva. Nacija kao celovit sistem proizvodi vrednosti u čemu naučno-tehnološka i politička podstruktura imaju ključnu ulogu. Rad svih grupa, organizacija i institucija je, pak, samo deo celovite proizvodnje nacionalnog proizvoda i bogatstva. Ključni za razumevanje nacije i čitavog modernog društva su naučni i politički rad, a ne rad „nižih slojeva“, radničke klase. Dakle, kategorija naroda i nacije utemeljuje se u zajednici, a ova u kulturno-komunikacijskom sistemu.

Kulturu čine jezik, vrednosne orijentacije, stil života, način osećanja i mišljenja. Kultura modernog društva uslovljava nastanak modernih zajednica i neposredno utemeljuje samu zajednicu kroz oblikovanje kulturnog zajedništva, a savremena nacionalna kultura deluje i utemeljuje zajednicu, narod i naciju kao kulturno posredovanu i odnegovanu potrebu za pripadništvom drugom i celini.

Moderni narod (nacija) rezultat je kulture puka, trećeg staleža, odnosno građanstva i kulture izrasle na dugotrajnoj istorijskoj osobenosti naroda kao dela diskontinuirane celine sveta.

Nacija je autonomni, samoorganizujući sistem koji daje identitet društvu i njegovim delovima. Nacije, po Dojču, imaju svojstvo da, na najprimereniji način, objedinjuju (strukturiraju), povezuju u celinu interese i potrebe u cilju ispunjavanja svih zahteva „centara“ i „periferija“. Ona je živa društvena zajednica čija je uloga da oduhvata osobenosti i raznolikosti svih društava u svetu i da ih udruži osiguravajući jednakost i samostalnost njihovog razvitka (izgradnje) koji bi odgovarao stupnju vlastitog razvitka zajednice od koje dobijaju identitet¹²⁾.

Talkot Parsons, polazeći od Veberove koncepcije zajednice, utvrđuje da je nacija „socijalna zajednica koja čini središte solidarnosti i međusobne povezanosti članova i koja pruža konsenzualnu podlogu za adekvatnu političku integraciju“. Većina evropskih nacija ima etničku podlogu, ali moderna nacija se izgrađuje na jednakosti, slobodnom odabiru i slobodnom udruživanju. Ona je slobodan ugovor između pojedinaca koji su međusobno izjednačeni. To, što nacija zavisi od volje pojedinaca, pokazuje da Parsons, kako ističe Lerotić, nije ni dopro do

¹²⁾ Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*. In *Inquiry into Foundation of Nationality*, The M. I. T. Press, London, 1972; Zvonko Lerotić, Nacija (Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacije) *Kulturni radnik*, Zagreb, 1977, str. 66—68, 77—79, 83, 85, 111.

kategorije nacije kao grupnog identiteta jed-nakih individua.

Zajedništvo na nivou vrednosti daje, po Parsonsu, naciji svojstva zajednice u kojoj članovi osećaju međusobnu povezanost kao i poveza-nost s celinom. A to su one iste vrednosti koje predstavljaju „ključni elemenat” građanske kul-ture i sveta uopšte. Tako je nacija posledica vrednosnog zajedništva svojstvenog građanskom društvu, sadržanom u krilatici francuske gra-đanske revolucije: sloboda, jednakost i bratstvo. Time normativni poredak dobija funkciju in-tegracije nacije, vrednosni sistem, funkciju stva-ranja zajedništva, a država funkciju „najviše kolektivnosti” nacije, što, po Parsons, i razli-kuje naciju od drugih zajednica¹³).

Po Entoni Smitu nacija je rezultat kulture u najširem smislu. On smatra da je izvoriste iz koga etnička zajednica sama sebe formira, kao modernu zajednicu, birokratski tip poretka savremenih građanskih društava. Nacija i naciona-lizam se mogu shvatiti tek kroz prodor nauke i racionalno-birokratskog poretka građanskog društva u tradicionalne oblike etničkih narod-nih zajednica. Nacija se ne može svesti na asocijaciju građana a ni na etničku zajednicu u kojoj bi jezik i kultura bili odlučujući. **Ona je** „masovna sekularizovana znanstvena zajednica određene etničke strukture, čiji je nužan uvjet racionalna organizacija (birokracija) celokupne zajednice i svih njezinih pojedinačnih delova”¹⁴).

I Ernest Gelner polazi sa stanovišta teorije modernizacije i ističe da su narod i nacija nastali iz sprege procesa industrijalizacije, nauč-nog ovladavanja duhovnim vrednostima i prev-lasti masovne kulture nižih slojeva. Nacija je, po Gelneru, tradicijom i istorijom ostvareno unutrašnje povezivanje mase, koja se — pisme-nošću, obrazovanjem i tehnološkim obučava-njem — uzdiže na nivo moderne asocijacije gra-đana. Gelner unutar masovne kulture, posebno, ukazuje na jezik kao na opšti kulturni medij i okvir u kome, u najvećem broju slučajeva, izrastaju moderne nacije. A inteligencija — sloj koji suvereno vlada pisanom i govornom rečju — ključni je činilac osveščivanja mase u na-ciji a i izgradnje već formiranih nacija. Inte-ligencija omogućuje masi da se izdigne iz „ni-žeg oblika narodnog zajedništva” u naciju —

¹³ Talcott Parsons, *Sociological Theory and Modern Society*. The Free Press, New York, 1967, p. 423, 430; Talcott Parsons, *The System of Modern Societies*, Prentice Hall, New Jersey, 1971, p. 13, 89 (Zvonko Lerotić, *Nacija — Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacije*, Kulturni radnik, Zagreb, 1977, str. 21—32).

¹⁴ Zvonko Lerotić, *Nacija (Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacije)*, Kulturni rad-nik, Zagreb, 1977, str. 52.

„društvo građana s punom mogućnošću da ostvare svoja prava i preuzmu određene odgovornosti“, što je, po njemu, bit procesa izgradnje nacije¹⁵).

Po Debreu nacija, kao promenljiva kategorija, je „faza primarne determinante, koja ostaje nepromenjena — kao jedna faza kulturne organizacije datog ljudskog kolektiviteta“. Nacija se pojavljuje posle istorijski određenog niza drugih načina kolektivnog opstanka i to iz klanova, plemenskih i rodovskih sistema, sve do „sekundarnih kulturnih formacija“ (etničkih grupa — naroda i nacija). Ali, „bitno je da se uvidi da je pretpostavka da nacija bude prolazna istorijska kategorija, u isti mah, i tačna i pogrešna“. Nacija je i ono što su Grci nazivali „polis“ i što se, proteže od vremena klana i roda do moderne nacije. To je ono što „proističe iz jedne prirodne organizacije koja odgovara *homo sapiens-u*, organizacije koja čini sam život nematerijalnim ili svetim. Taj sveti karakter sačinjava stvarno nacionalno pitanje Nacija je... isto tako nepromenljiva kao i potreba za zatvorenim formacijama, za ogradom koja omogućuje da kolektivitet bude organski, jedan organizam — sa zidinama, granicama. Otuda pregrađivanje između onoga što je unutra i onog što je napoju... Ne može biti kulturnog identiteta za pojedinca u jednom društvu bez razlikovanja i suprotnosti u odnosu na susednu sredinu, bez povačenja granica“¹⁶).

Pored austromarksističkog poimanja nacije, o čemu je već bilo reči u ovom radu, Roza Luksemburg određuje naciju kao kulturnu, duhovnu zajednicu, insistirajući na njenoj depolitizaciji¹⁷). Blizak poimanju Roze Luksemburg je, u marksizmu, i Leon Trocki koji piše da je „živeće srce“ nacionalnog zajedništva kultura a njegov „životni organ“ nacionalni jezik. Kultura, po Trockiju, obuhvata sve „interese materijalne i duhovne kulture“¹⁸).

Poimanje nacije, koje naglašava značaj kulture (u svim oblicima njenog poimanja — od poziva na kulturu kao takvu, preko ukazivanja na značaj idejnc-vrednosnog sklopa, pa

¹⁵ Ernest Gellner, *Thought and Change*, London, 1965, pg. 116 Zvonko Lerotić, *Nacija* (Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacija), Kulturni radnik, Zagreb, 1977, str. 47, 48.

¹⁶ Régis Debray, Marksizam i nacionalno pitanje, *Marksizam u Svetu*, Beograd, 10/1977, str. 89—92.

¹⁷ Rosa Luxemburg, *La question polonaise et le mouvement socialiste* (Georges Haput, Michael Lowy, Claudie Weill, *Les marxistes et la question nationale*, 1848—1914, François Maspero, Paris, 1974, pg. 182).

¹⁸ Léon Trotsky, *Le droit des nations a l'autodétermination* (Les états-unis socialistes d'Europe, François Maspero, Paris, 1972, pg. 7).

do ukazivanja na spoj kulturnog i političkog uz davanje primata kulturnom itd.), uz pokušaje traženja i propitivanja njene veze s politikom, nastavlja se i danas. Ono je, uz stanovišta koja insistiraju na značaju političkog (posebno, države), i najrasprostranjenije u savremenoj pa i u jugoslovenskoj teorijskoj literaturi o naciji. Na primer Lerotić inspirisan, poput Polina¹⁹⁾, Veberom, ističe da nacija nije „primordijalna društvena grupa” i da „nacionalna ideja kad se prihvati rađa naciju kao zbiljsku društvenu grupu”.²⁰⁾

Nacija, uzdignuta do idealnog sveta vrednosti iz koga proizilaze obaveze i prinude, nužnost da svaka nacija dosegne najvišu moguću razinu nacionalne kulture modernog društva, ulazi u svet vrednovanja, ideala, ideologije i kulture. Ona ima funkciju da, kao idealna vrednost, kultiviše, usavrši i razvije narodnu zajednicu u skladu sa zahtevima modernog društva. Zato, ona prekida svaku vezu sa samom zbiljom i, naprosto, kao vrednost obavezuje na poslušnost.

Po Lerotiću, kulturni identitet može biti „objektan” (kada se zajednica u svom svekolikom ponašanju orijentiše tako da za ishodište svoga delovanja uzima vlastitu identifikaciju sa sferom moći: političke vlasti, birokratije i fizičke sile — identifikacija s vojnim režimom; s materijalnim i ekonomskim odnosima — novac, bogatstvo, zarada itd.) i „subjektan” (kada je kulturna zajednica identična s onim što je čini zajednicom i to zajednicom kulture a ne političkom, zarađivačkom ili poslovnom).

Krajnji domet razvoja kulturne zajednice, po Lerotiću, je nacija. S nacijom se posebnost kulturnog života, izražena u posebnim identitetima, uzdiže kao najviša vrednost društvenog života i oblikuje kao narodna i nacionalna vrednost. S ovog polazišta Lerotić zaključuje da je, zapravo nacionalni identitet „ona posebna i početna tačka koju kultura treba eliminisati i uzdići do slobode (socijalizma) i do umetnosti (znanstveno-tehnolojska razina)”. Kulturno narodno nacionalni identitet je jedna među najvišim vrednostima, koja legitimira borbu za očuvanje identiteta i revolucionarne pokrete za oslobođenje²¹⁾

¹⁹⁾ Polin određuje naciju kao dijalektiku određenog tipa kulture i datog tipa političkog suvereniteta. Ova dijalektika nije nezaobilazni i univerzalni nacionalni okvir, već može stvarati različite oblike postojanja nacije (Raymond Polin, *L'existence des nation, l'idée de nation*, Presses universitaires de France, Paris, 1969, pg. 48).

²⁰⁾ Zvonko Lerotić, Nacionalna ideja i etnicitet (Etnos, narod, nacija, *Gledišta*, Beograd, 1—2/1983, str. 26, 29).

²¹⁾ Zvonko Lerotić, Kulturni pluralizam i federalizam, (Kulturni identitet i pluralizam u kulturi, *Marksiistička misao*, Beograd 5/1982, str. 196, 197).

Nacija je, po Lerotiću zajednica koja, iako nastala iz naroda, za razliku od naroda nosi ideju zajednice kao vrednosti. Ideja vrednosti na kojoj se uzdiže nacija iste je vrste kao i ona imanentna kapitalu kao vrednosti koja oploduje vrednost ili kao moći koja rađa veću moć. A kako je, po Lerotiću, „kapital kao vrijednost najviša društvena moć suvremenosti, (to) nacija kao vrijednost objedinjavanjem, koncentracijom svih elemenata naroda iskazuje svoju moć”. I dalje, „Kapital je materijalizovani i ovosvet-ski oblik odnosa prema životu i prema pitanju smisla života, nacija je ovostrana zajednica ljudi koja sekularizuje potrebu čoveka za idealnom zajednicom” koju, po Lerotiću, Marks naziva „stvarnom zajednicom”. Postavlja se pitanje da li je nacija odista ta i takva zajednica. Za razliku od Lerotića odgovor na ovo pitanje potražio bih u poimanju nacije kao u biti izvedene iluzorne zajednice koja, mada zadovoljava i neke od stvarnih potreba ljudi za zajednicom, izrasta na otuđenom radu, na otuđenosti ljudi od sebe samih, od svoje generičke biti, time, i od „stvarne zajednice”. S ovog stanovišta naglašena je potreba da se raspravi odnos individue i nacije, a posebno problem otuđenosti stvarno postojećih ljudi te i otuđenosti nacije kao njihove zajednice.

Naciji kao vrednosti pripadaju, po Lerotiću, „prirodna” samoodređujuća prava. Odnosno, nacija kao vrednost je duh i volja jednog naroda koji stvara novu vrednost — državu. Nacija mora sama i sopstvenim društvenim moćima da osigura svoja prava. U tom cilju ona mora da bude politička zajednica, koja sve svoje moći okuplja da bi, kroz pravo na samoodređenje i pravo na vlastitost života, ostvarila svoju osnovnu vrednost. Ona je politički narod i zato što prikuplja političku podršku cele nacionalne populacije s ciljem osiguranja prava vlasništva i raspolaganja bogatstvom zemlje i svim stvarnim dobrima kao i radi osiguranja prava na vlastitost života shodno samostalnoj unutrašnjo-političkoj orijentaciji i ideologiji²²). Moglo bi se zaključiti da Lerotić, u krajnjoj liniji, naginje onim određenjima koja vide naciju kao složenu društvenu zajednicu, koja se, na kraju krajeva, sažima, iskazuje u državi²³).

U raspravi o kulturi i naciji posebno o nacionalnoj kulturi u ovom radu, polazi se od toga da

²²) Zvonko Lerotić, *Načela federalizma višenacionalne države*, Globus, Zagreb, 1985, str. 50, 52, 53, 63.

²³) Stanovišta poput Lerotićevog i Polinovog možda ponašanja, ukazuju svu nesavršenost i nedovoljnu održivost klasifikovanja određenja nacije pod pojedinu odrednicu. Iako se njihova određenja nacije mogu smatrati pre prelazna nego čista ipak sam ih svrstao pod dominantnu odrednicu „kulturnog” jer je i ovo shvaćeno šire, te obuhvata sve ono što ne spada u uže shvaćeno prirodno, političko i ekonomsko.

reč „kultura” ima u svim evropskim jezicima slična značenja. Ali, pak, ne postoji njeno jednoznačno određenje a ni jedinstveno tumačenje²⁴).

U literaturi se ističe da je prvi pojam „kultura” definisao E. B. Tejlor u studiji „Primitivne Culture”, 1871. godine. Međutim, čini se, da bi bilo tačnije reći da je time samo započela rasprava o definisanju ovog pojma. Ova rasprava i do danas traje, posebno u antropologiji unutar koje, verovatno, prednjači američka antropologija. Tako, Balandie, na primer, nalazi da je do sada dato oko 250 različitih definicija kulture.²⁵ Iskustvo s definisanjem kulture, ipak, ukazuje na pravilnost: u početku se ona određuje u vezi sa suprotnošću priroda — kultura, odnosno kao skup karakterističnih razlika između čoveka i životinje, kasnije, ona se prvenstveno određuje sa stanovišta vrednosti i ponašanja²⁶). Ova pravilnost potvrđena je i u postojanju dva značajna pojma „kulture”: materijalne i duhovne kulture, ili u razlikovanju kulture i civilizacije.

Međutim, čini mi se, da je za raspravu, u ovom radu, dovoljno da se ukaže na to da u svom najopštijem značenju „kultura” označava „pravu čovekovu suštinu” i da uključuje sve što se odnosi na rad (odnosno intelektualno, etičko, fizičko i tehničko iskustvo). Ona je sveukupno čovekovo delovanje²⁷). Kultura je celina društvenih formi komunikacija, uključujući i političke institucije, ali i društvenu organizaciju rada i načina mišljenja, odnosno to je ukupnost materijalnih i duhovnih vrijednosti koje je stvorio čovek. Kultura se sastoji od dve međusobno povezane oblasti: materijalne i duhovne²⁸). Kultura je uslov nastanka i razvitka čoveka kao društvenog bića. Koreni su joj u istom onom tlu u kome su i koreni čoveka²⁹).

²⁴) Veselin Ilić, Od kulturnog pluralizma ka identitetu nacionalne kulture (*Etnos, narod, nacija, Gledišta*, Beograd, 1—2/1983, str. 57).

²⁵) Georges Balandier, Sociologija, etnologija i etnografija (Georges Gurvitch, *Sociologija, I*, Naprijed, Zagreb, 1966, str. 116).

²⁶) Isto, str. 115, 117.

²⁷) Stevan Majstorović, *Kultura i demokratija*, Prosveta, Beograd, 1977, str. 19, 20.

²⁸) Lešek Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma, I*, BIGZ, Beograd, 1980, str. 401; Đerđ Lukač, Stara kultura i nova kultura, *Kulturni radnik*, Zagreb, 3/1971, str. 88; Dr Ivan Perić, *Savremeni hrvatski nacionalizam*, August Cesarec, Zagreb, 1976, str. 158.

²⁹) Radoslav Đokić, Utvrđivanje kulturnog identiteta (Kulturni identitet i pluralizam u kulturi), *Marksistička misao*, Beograd, 5/1982, str. 191; Veselin Ilić, Od kulturnog pluralizma ka identitetu nacionalne kulture (*Etnos, narod, nacija, Gledišta*, Beograd, 1—2/1983, str. 53).

Kultura je u sebi izdiferencirana celina, kao što su to čovek i društvo, te i nacija³⁰⁾.

U dosadašnjem, klasno podeljenom društvu kultura je rezultat napora ljudi da ovladaju uslovima vlastitog života ali ona je, istovremeno, i proizvodnja sveta — uslova u kojima je čovek otuđen. Ona je oblik ostvarenja ljudskih suštinskih snaga ali i oblik svodenja čoveka na sredstvo; težnja čovekova za samorealizacijom ali i proizvodnje snaga njegovog otuđenja i ideološke samoodbrane.

Podelom rada duhovna kultura pre svega postaje proizvodnja vrednosti koje imaju funkciju socijalizacije, odnosno koje za cilj imaju podređivanje pojedinca društvenoj celini. To je stvaranje vrednosti preko kojih se društvena opštost pojedincu nameće kao realnost i to kao realnost koja stoji iznad pojedinca i potvrđuje vlast društva nad pojedincem³¹⁾.

Kultura ima i funkciju formiranja vrednosti koje su vezane za neostvarene ljudske težnje („kompenzatorska uloga”), lečenje ličnih osjećanja, sublimacije neostvarenih ličnih osjećanja, sublimacije neostvarenih ličnih ciljeva i slično („funkcija terapije”), ali i „dehumanizujuću funkciju”, onda kada se društvena celina oblikovala kao represivna, a pojedinac kao poslušno oruđe tog sistema. Ovo je, na primer, situacija koja se sreće u svim onim društvima i etapama istorijskog razvoja u kojima se nacija i nacionalna država, to jest vlast i država nameću kao najviše vrednosti, svetovna božanstva. I upravo je ova tačka u određenju kulture posebno značajna za analizu mesta i uloge kulture u određenju nacije.

Kultura kao delo ljudi vezana je za zajednicu ljudi³²⁾. Ta činjenica, uz delovanje kulture na nastanak i razvitak zajednice, omogućuje da se govori o kulturnom identitetu zajednica ljudi. Pri tome se pod kulturnim identitetom podrazumeva sve ono što čini osobenost, svojstvo određene zajednice, te i istorijskog oblika zajednice ljudi-nacije.

Po *Filozofskom rječniku* Matice Hrvatske identitet ili identičnost (lat. identitas od idem — isto) znači istovetnost, odnos po kome je neko biće, pojava, svojstvo, jednako samo sebi. Naravno, nema trajne ni apsolutne identičnosti, te po-

³⁰⁾ Esad Ćimić, diskusija (Kulturni identitet i pluralizam u kulturi), *Marksistička misao*, Beograd, 5/1983, str. 211.

³¹⁾ Miladin Životić, *Revolucija i kultura*, Filozofsko društvo Srbije, Beograd, 1982, str. 11–13.

³²⁾ Antonio Gramsci, *Historijski materijalizam i filozofija Benedeta Crocea*, Naprijed, Zagreb, 1968, str. 44.

stulat identičnosti u potpunosti može vredeti samo u sferi misaonosti.

Vebsterov rečnik pod identitetom podrazumeva okolnosti ili činjenice istovetnosti u svim kvalitetima uzetim u razmatranje. Dakle, istovetnost, jednakost. A u drugom značenju, koje će se i upotrebljavati u ovom radu, okolnosti ili činjenice koje čine da su osobe ili stvari specifične³³).

Kulturni identitet je proces, odnosno, u svakom trenutku narod ili društvo ima određeni kulturni, društveni profil koji je rezultat promena kroz istoriju³⁴). No, kako je čovek jedini tvorac istorije, te i kulture, može se govoriti i o postajanju različitih kultura, a ne jedne jedine kulture. Međutim, u toj različitosti postoji i zajedničko univerzalno, jer uvek, je po sredi svesna, svrsishodna stvaralačka i samostvaralačka delatnost čoveka kao čoveka³⁵).

Kulturni identitet se razvija u okvirima vrednosnog sistema određene zajednice to jest vlastite kulture ali i uz kritičko preuzimanje vrednosti iz drugih kultura. Pri tome, mora se imati na umu da se dejstvo kulturnog identiteta ne iscrpljuje na području kulture, već da ono obuhvata društvenost u celini. I zato, na primer, zahtev za priznavanjem kulturnog identiteta povlači za sobom i zahtev za ekonomskom i političkom, odnosno svekolikom autonomijom³⁶). Otuda je i svođenje kulturnog samo na nacionalni identitet, nastojanje da se kulturni identitet ne objašnjava iz same kulture i njenih tokova, već iz društvenih fenomena manje karakterističnih za kulturu, a više za određene interese koji se kulturi nameću i pretvaraju je iz cilja u sredstvo³⁷).

Uostalom, postoje različite ravni zasnivanja identiteta (personalne, grupne, klasne, lokalne itd.). Nacionalna ravan je samo jedna od njih, s tim što je to i ravan i istorijski ograničena — vezana za moderno građansko društvo (kapitalističko i socijalističko). A usled preplitanja ovih

³³) Sonja Liht, diskusija (Kulturni identitet i pluralizam u kulturi), *Marksiistička misao*, Beograd, 5/1982, str. 206, 208).

³⁴) Ki-Zerbo (Vjekoslav Mikecin — Joseph Ki-Zerbo, O filozofiji i marksizmu u Africi, *Kulturni radnik*, Zagreb, 6/1983, str. 56, 57).

³⁵) Eduard Kale, Povijest i kultura, *Politička misao*, Zagreb, 4/1971, str. 475; Vjekoslav Mikecin, Razmatranje o povijesti i kulturi (Povijest i kultura, *Kulturni radnik*, Zagreb, 3/1979, str. 111, 112).

³⁶) Ružica Rosandić, Kulturni identitet (Kulturni identitet i pluralizam u kulturi, *Marksiistička misao*, Beograd, 5/1982, str. 185, 186, 188, 189).

³⁷) Sonja Liht, diskusija (*Isto*, str. 206).

ravni nemoguće je govoriti o jednom identitetu osobe, te ni nacije. Postoji više kulturnih identiteta³⁸⁾. Na primer, može se govoriti i o postojanju kultura regija, područja (mediteranska, skandinavska, srednjeevropska, itd.), ali i o kulturnim stilovima i epohama. U svim ovim slučajevima je odredba nacionalne kulture obuhvaćena nekim od tih „posebnih” ili „opštih okvira”. Pored ove činjenice važno je i da postoje sličnosti ali i značajne razlike unutar same nacionalne kulture. Nacionalna kultura je slojevita tvorevina. Ona je „rastavljena” na materijalnu i duhovnu sferu života; ona je rezultat ukrštanja i međuticaja mnogih kultura; zatim, to je nacionalno-etnički heterogena kultura; na kraju, postoje dve kulture u svakoj naciji i to prema klasno-socijalnoj sadržini, nosiocima i usmerenosti³⁹⁾. To je posebno uočljivo kod nacija koje nisu imale kontinuiraniji razvitak. Znači pored „unutrašnje” slojevitosti kulture (kultura) može se govoriti i o postojanju, razvitku i međusobnoj borbi „starog” i „novog” u datoj nacionalnoj kulturi. To sve samo pokazuje da nacionalna kultura ne može sama sebi biti dovoljna.

U nacionalnoj kulturi se na osobeni način „opredmećuje” društvenost kulture. Nacionalna kultura izrasta tako što prihvata i nastavlja najbolje tvorevine kulture prošlosti i što, istovremeno, stvara nove kulturne vrednosti⁴⁰⁾.

Nacionalni individualitet kulture i kulturni individualitet nacije su, u krajnjoj liniji, oblikovani unutrašnjom klasnom diferencijacijom i jačanjem dominacije užih društvenih slojeva nad celinom društva, zajednice (nacije), posebno delovanjem nosilaca vlasti. To je, u krajnjoj liniji, izraz dominacije i moći vladajuće klase u formiranju i održavanju (nacionalnog-kulturnog) individualiteta. I zato celina istorijskog procesa formiranja modernog građanskog društva, nacije i nacionalne kulture svedoči o važnoj ulozi politike, posebno države u njenom nacionalnom obličju.

U doba nastanka nacije preporoditeljski kulturni pokreti su oblikovali naciju novim emocionalnim sastojcima, kulturnim vrednostima i sintezama. Kulturne institucije poistovećivane su s nacionalnom sudbinom i razvojem. Tako se, zapravo, odvija nacionalizovanje kulture u funkciji nacionalnog osvešćivanja i ujedinjavanja. A ovakav uticaj kulture na integrisanje ljudi u naciju najizrazitije se ispoljava u doba romantizma. To je doba kada se posebno književnost i umetnost nameću kao sinonimi kulture i to pre svega zbog svojeg uticaja na mase. Istovre-

³⁸⁾ Branimir Stojković, diskusija (*Isto*, str. 212).

³⁹⁾ Dušan Ičević, *Nacionalna kultura i kultura nacije*, Partizanska knjiga, Beograd, 1984, str. 25, 26.

⁴⁰⁾ *Isto*, str. 15.

meno, odvija se proces međusobnog susretanja države i nacionalne kulture. Svi nacionalni kulturno-politički programi težili su stvaranju samostalne nacionalne države, a nacionalna država pod dominacijom građanske klase je izrastala u glavnog tutora, mecenu nacionalnih kulturnih institucija i stvaralaštva⁴¹). Sam proces nastanka nacije uslovio je da u teoriji postoji relativno široka saglasnost oko toga da nacionalna kultura utiče na nastanak i razvitak određene nacije, to jest na stvaranje i održavanje zajedništva ljudi u datoj naciji. Naravno, i sama nacionalna kultura proizvod je zajednice, zajedničkog života i rada ljudi u datoj zajednici — naciji. U tom smislu nema nacije bez određenog jedinstva kulture, a pojam nacionalna kultura neodvojiv je od pojma nacije⁴²). Nacionalna kultura bi obuhvatala sve ono što stvaraju pripadnici određene nacije⁴³). To je način življenja i ukupno stvaralaštvo u okviru određene nacije. Ona obuhvata „materijalnu“ (agrikulturu i slično), ali i brojne „istorijske činioce“, tradiciju, običaje, nauku, umetnost, filozofiju, religiju, moral i uopšte celinu „duhovnosti“ jednog naroda. Stoga su neprihvatljiva — iako s pravom skreću pažnju na značaj kulture posebno one „duhovne“ za određenje nacije — inače rasprostranjena, shvatanja po kojima: „Nacionalna kultura su sva ona nastojanja što ih narod čini na području misli da bi opisao, opravdao i opjevao akciju s pomoću koje se konstituirao u narod i održao“⁴⁴).

Jezik se, kao što sam već pokazao, iskazuje kao jedno od osnovnih sredstava opštenja ljudi u naciji i kao bitan elemenat nacionalne kulture. A u određenim istorijskim uslovima, može se pojavljivati i pojavljuje se i nacionalna književnost kao „jedan od najjačih i najrealnijih dokaza“ osobenosti date nacije⁴⁵). Slično je i sa normama nacionalnog morala. Nacionalni moral nastaje, unutar određene nacije i države kao „najvažnija potpora zajednice“. To je „opšti moral“, ali postoje i morali „užih zajednica“: klase, naselja, porodice i slično, to jest „uži moral“⁴⁶).

⁴¹) Isto, str. 6, 7.

⁴²) Prof. Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Privredni pregled, Beograd, 1973, str. 648; Dr Stipe Suvar, *Određnice nacije s marksističkog stajališta*, *Savremennost*, Novi Sad, 1/1971, str. 42.

⁴³) Predrag Matvejević, *Pojmovi nacionalne kulture i literature*, *Književnost*, Beograd, 12/1981, str. 2234.

⁴⁴) Frantz Fanon, *Prezreni na svijetu*, Stvarnost, Zagreb, 1975, str. 141.

⁴⁵) Kole Čašule, *Zapisi o naciji i književnosti (Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu, I, Naše teme*, Zagreb, 1970, str. 311).

⁴⁶) Dr Radomir Lukić, *O socijalističkom moralu*, *Gledišta*, Beograd, 4/1961, str. 113; dr Radomir D. Lukić, *Sociologija morala*, SANU, Beograd, 1974, str. 425—427.

Zapravo, svi ovi, ali i drugi „elementi” kulture oblikuju naciju neposredno ili preko celine koja se naziva nacionalnom kulturom. Dakle, može se zaključiti da je nacionalna kultura krajnje složena i unutar sebe protivrečna celina. Posebnu liniju njenoj složenosti i protivurečnosti daje, kao što je već naznačeno, povezanost prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. S tog stanovišta posmatrana nacionalna kultura je ukupnost neprekinute aktivnosti niza generacija; reprodukcija i unapređenje kulturnih vrednosti kao kohezioni činilaca zajedništva⁴⁷). Nacionalna kultura obuhvata nataloženu kulturnu baštinu stvorenu u prednacionalnim (etničkim, društvenim) zajednicama. Ona, u tom smislu, prethodi nastanku nacije doprinoseći njenoj individualizaciji, personalizaciji i homogenizaciji, poprimajući istovremeno, i sama nacionalno uobličanje⁴⁸).

Formiranje posebnosti nacionalne kulture odvija se kroz procese: kreativni („ukupnost napora na oblikovanju i razvijanju različitih vrijednosti u kojima se izražava duhovni individualitet nacije”) i odbrambeni („odbrana od nametanja tuđeg izraza, asimilacije u drugu, superiorniju kulturu, odnosno u onu koja se oslanja na političku silu i djeluje u funkciji političkih interesa”)⁴⁹). Naravno, sve nacije nisu imale niti su mogle imati obe ove komponente. Zapravo, reč je o procesu izrastanja kulturne vrednosti iz „osnovnih društvenih slojeva” i njegovom širenju na celinu nacije. To omogućava veću stabilnost nacionalnog individualiteta i veću sposobnost nacije za trajno saobraćanje sa svetom kroz davanje i preuzimanje, primanje kulturnih vrednosti. Sastavni deo ovog procesa je i uspostavljanje kulture kao posebne sfere društva u kojoj se određene društvene snage i institucije trajno angažuju na stvaranju, održavanju i razvijanju nacionalne kulture i individualiteta. To nacionalnoj kulturi umnogome daje obeležja elitizma. Ovakav koncept kulture odgovara samo podržavljenom poimanju kulture i nacije, koje obuhvata samo „zvaničnu”, institucionalizovanu, „izričito prihvaćenu” kulturu. To je, uvek ona kultura koju nose viši slojevi (vladajuće klase) nacije i koja se, kao takva, mora „širiti”, nametati „masama”. Zapravo, to je „kultivisanje” (pre svega, kroz i preko državne i

⁴⁷) Dr Ivan Perić, *Suvremeni hrvatski nacionalizam*, August Cesarec, Zagreb, 1976, str. 78. 168.

⁴⁸) Prof. Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Privredni pregled, Beograd, 1973, str. 648; Oleg Mandić, *Postanak i odumiranje nacije*, Narodne novine, Zagreb, 1963, str. 43—46; Dr Stipe Šuvar, *Određenje nacije s marksističkog stajališta*, Prilog definiciji nacije (*Nacionalno i nacionalističko*, Marksistički centar Split, Split, 1974, str. 20, 21).

⁴⁹) Dr Ivan Perić, *Suvremeni hrvatski nacionalizam*, August Cesarec, Zagreb, 1976, str. 168.

političke aktivnosti) „masa” koje usled toga postaju „nacionalne”.

Nastanak i oblikovanje kulture, u modernom značenju, usko je vezano s nastankom države, to jest s onim istim uslovima koji su doveli do nastanka države. Duhovni proizvodi čoveka u rodovskoj zajednici pripadaju vremenu koje tvori granicu između mitologije i kulture — kulture ljudske istorijske zajednice i kulturnih formi kulture neistorijskog (preistorijskog) čoveka⁵⁰). I sama država nastoji da utemeljuje svoju organizaciju i da opravda svoju vlastitu dominaciju nad državom i određenom kulturom⁵¹). Kao što je već nagovešteno, posebno razvoj nacionalne kulture zavisi od toga koliko je data nacija politički ujedinjena i konstituisana; ima li vlastitu državu ili ne, itd. Država je ta sila koja, posebno u evropskim nacijama — državama, nastoji da centralizuje i unifikuje nacionalnu kulturu; da je oblikuje i drži pod kontrolom. Zato država, na primer, utemeljuje i potpomaže kulturne i prosvetne institucije koje imaju za cilj da udruže ili objedine pojedinačne inicijative i napore, da usmere stvaralaštvo, posebno u obliku nacionalne kulture, prema potrebama nacije, u krajnjoj liniji, prema potrebama nacije-države. Kultura se ili potčinjava ili odupire takvim zahtevima. Na primer, deo nacionalne literature angažuje se samo na istraživanju i opisivanju prošlosti vlastite nacije, veličanju rodoljublja i podsticanju na nove nacionalne poduhvate, ali deo literature se suprotstavlja svođenju na ove teme i zahteve. Tako, na primer, Gete se, sledeći prosvetitelje, opredeljuje za „svetsku književnost”; Stendal proglašava nacionalni osećaj za „protivprirodan”; Bajron je „evropski pisac”, a Puškin nacionalnost „posmatra spolja” itd.⁵²).

Za naciju bez vlastite (nacionalne) države, pre svega, usled ograničenog političkog prostora, nacionalna kultura postaje osnovno sredstvo borbe za oslobođenje, izražavanje nacionalnosti i isticanje neposrednih zahteva nacije. Na toj liniji nastaje i Fihteova formula „Kultura za slobodu”, („Kultur zur Freiheit”), koja će, nastala u nacionalno neujedinjenoj Nemačkoj, biti, kasnije, raširena duž Evrope i u obliku zahteva: dužnost pisca je da odgovori na pitanje ili zahtev nacije. Tako se kultura politizira i prilagođava svoja sredstva (na primer, nacionalna litera-

⁵⁰) Veselin IIIć, Od kulturnog pluralizma ka indentitetu nacionalne kulture (Etnos, narod, nacija, *Gledišta*, Beograd, 1—2/1983, str. 58).

⁵¹) Vuko Pavićević, O nacionalnoj kulturi i vaspitanju socijalističke ličnosti (Jugoslavenska kultura, *Praxis*, Zagreb, 3/1965, str. 400—405).

⁵²) Predrag Matvejević, Pojmovi nacionalne kulture i umetnosti, *Književnost*, Beograd, 12/1981, str. 2234, 2235.

tura — odgovarajuće žanrove, retoriku, tipove pisanja itd.) nacionalnim zadacima (patriotska poezija, istorijski roman, zavičajna proza, svojevrsna istoriografija i publicistika i slično). Mladi nacionalistički oslobodilački pokreti („Jugenddeutschland“, „Giovanae Italia“, „Mlada Poljska“, „Mlada Češka“, „Mlada Bosna“ itd.) određuju upravo u osloncu na filozofiju, književnost i ostale tvorevine kulture osnovni program nacije. Takođe, i prosvetiteljski pokreti XIX veka postaju sve više nacionalni na štetu nekih bitnih ideja prosvetiteljstva (na primer, ideje univerzalnosti ili tolerancije). Za mladu Nemačku, na primer, karakteristična je i pojava (oko 1830. godine) pojmova „tendencije“ (Tendenz) i „tendenciozne literature“, koji će biti široko primenjivani u skoro svim nacionalnim literaturama a posebno kod onih nacija koje se bore za svoju samostalnost i ujedinjenje. Istovremeno, u prvi plan dolazi pitanje unifikacije, odnosno borbe protiv unifikacije. U savremenosti, to dovodi čak i do uvođenja pojma „planetarna“, „svetska kultura“, koji, takođe, u sebe uključuje opasnost uniformisanja i unifikacije, na primer, amerikanizacije. Međutim, opasnost po nacionalnu kulturu ne čine samo tendencije unifikacije već i pojedini oblici borbe protiv unifikacije mogu postati oblik zaštite konzervativnih koncepata nacionalne kulture i njihove nespremnosti za otvaranje i šire saobraćanje⁵³). Nije, takođe, ni svaka unifikacija denacionalizatorska. Na primer, unifikacija koja podrazumeva istorijski razvoj i prevazilaženje klasnih razlika i podela rada, iščezavanje nacija, države i klase, sinonim je Marksovog poimanja univerzalizacije, univerzalnosti, koja ne samo da ne ugrožava kulturne osobenosti i različitosti, nego, sasvim suprotno, podrazumeva takve uslove u kojima bi mogli da se slobodno ispoljavaju i potvrđuju najraznovrsniji kulturni i stvaralački oblici. Razlike se više ne zasnivaju na društveno-ekonomskim razlikama, nego su, pre svega, izraz razlika i raznovrsnosti ljudskih ličnosti, individualnosti. Takva unifikacija omogućava stvarno jedinstvo u različitosti a bogatstvo kulturnih osobenosti i oblika ispoljavanja je raznovrsnosti „neponovljivih individualnosti“⁵⁴).

Moglo bi se zaključiti da unifikacije, to jest unijačenje u uslovima društvene nadmoći jedne klase, uvek i nužno, ima značenje nasilnog spajanja, „socijalizacije bez solidarnosti“. I, upravo, u ovom kontekstu, zaoštreno se postavlja problem „malih kultura“⁵⁵). Pridev „mali“ u određenju „mala kultura“ promenljivog je značaja.

⁵³) Isto, str. 2239, 2240.

⁵⁴) Stevan Majstorović, *Kultura i demokratija*, Prosveta, Beograd, 1977, str. 102.

⁵⁵) Isto, str. 103.

Jednom, to je kultura malih (geografski ili demografski) zemalja, drugom prilikom to je oznaka za nižu vrednost, za nešto manje vredno ili manje razvijeno u odnosu na neki, unapred dat ili utvrđen kriterij, koji može biti različitog sadržaja. Slično je i s pojmovima — vrednostima „evropski“, „svetski“. Oni imaju različita značenja (od geografskih, preko političkih, vrednosnih do estetskih itd.).

I ovaj problem trebalo bi, čini mi se, rešavati tako što bi se pošlo od poimanja nacionalne kulture unutar koje se kultura poima kao rezultat delatnosti, ali i kao sama delatnost konkretnih, stvarno postojećih individua. Individua koje žive, rade, proizvode i reprodukuju se, zadovoljavaju svoje potrebe u zadatim, zatečenim, ali i svojom aktivnošću izmenjenim uslovima. To omogućuje da se uvidi da nacionalna kultura izražava pored opštijih i osobene konkretno-istorijske vrednosti. A problem „male kulture“, kao i svake nacionalne kulture, može se rešavati samo spoznavanjem nužnosti postojanja i razvijanja kulturnog pluralizma, koji je suprotstavljen koncepciji nacije — države koja podržava integrišuću ulogu kulture i tradicije vladajuće klase većinske nacije, koja političkom silom uspostavlja „jedinstvo“ i poništava različitosti te poništava nacionalni i uopšte kulturni identitet nacija, etničkih i regionalnih zajednica; političkim sredstvima i pritiskom nameće nadnacionalni (državno-nacionalni) identitet; podržava i otuđuje nacionalne grupe (manjine) od njihove tradicije, istorije i uopšte od matične nacije. Radi se o nametanju kulturnih oblika radi ostvarivanja i učvršćivanja odnosa dominacije.⁵⁶⁾

Nasuprot ovim pokazateljima poništavanja kulturnih i nacionalno-kulturnih identiteta je kulturni pluralizam. U prilog kulturnom pluralizmu idu i procesi difuzija kulturnih elemenata, u neko društvo i naciju, kao i prihvatanje kulturnih elemenata od strane tog društva i nacije⁵⁷⁾. Međutim, u društvu u kome postoji dominacija političke moći a u kulturi preovlađuju politički kriterijumi ili sa neprikosnovanim moralnim intenzitetom dejstvuju provincijalnost, partikularizam, vladavina mediokriteta, težnja ka svim oblicima autokratije je zakonita. Istovremeno, u uslovima u kojima ljudi te kulture nisu slobodni i ravnopravni, u kojima je politički ugrožen istorijski i stvaralački integritet kulture razvija se i snažna na-

⁵⁶⁾ Stevan Majstorović, *Kultura i demokratija*, Prosveta, Beograd, 1977, str. 20, 197; Stevan Majstorović, *U traganju za identitetom*, Slovo ljubve i Prosveta, Beograd, 1979, str. 239.

⁵⁷⁾ Lawrence Krader, *Etnologija i antropologija u Marxa*, Stvarnost, Zagreb, 1980, str. 47, 48.

cionalna preosetljivost, koja se lako pretvara u afektivnu nacionalnu svest koja predstavlja objektivnu podlogu nacionalizma. Tada nacionalizam postaje „državna ideologija”, koja kulturu pretvara u državno i političko sredstvo.

Kultura u svojoj biti nije puko sredstvo vlasti ili ekonomije. Ni kulturna integracija nije uklopljena u državne granice. Ona je provincijska, nacionalna, regionalna i kosmopolitska. Stoga je, na primer, zabluda i koncepcija „integralnog jugoslovenstva” i u nju ugrađeno verovanje u postojanje nekakve „jedinstvene jugoslovenske kulture”⁵⁸). To je, u biti, zabluda, ista kao i ona o „čistoj nacionalnoj kulturi”. Nacionalna kultura može ostvariti svoj svestrani razvitak, uspon i napredak samo kada se svojim stvaralaštvom uklapa u opšte kulturno stvaralaštvo čovečanstva i ako se neprekidno „prožima” s vrednostima toga stvaranja⁵⁹). A proces univerzalizacije prati simultani proces individualizacije kulturnih vrednosti. Nacionalna kultura u času kada se rađa nacija izražava i univerzalne a ne samo posebne, nacionalne vrednosti⁶⁰).

Čovek se stvaralaštvom suprotstavlja svim ograničenostima i otuda su plemenska, etnička, nacionalna kultura samo razdoblje u razvoju kulturnog identiteta i to podjednako značajna za ukupni razvoj kulture, kulturnog identiteta. Zatvaranje kulture u naciju redukovanje je kulture i nacionalnog identiteta. To je sprečavanje nacionalne kulture da svoju vrednost potvrdi i izvan merila koje je sama sebi odredila.

O nacionalnoj kulturi može se govoriti samo u kontekstu građanskog društva, odnosno postojanja nacionalnih zajednica⁶¹). Zapravo, kultura koja se stvara u okvirima i uslovima postojanja određene nacije ima osobene nacionalne sadržaje i oblik. Istovremeno, ona po svom sadržaju prelazi okvire nacije, čak se može reći da je bitna osobina nacionalne kulture, već u doba nastajanja nacije, sadržana u težnji da se prekorače granice vlastite nacije, nacionalne kul-

⁵⁸) Radomir D. Lukić, Nacionalno i internacionalno u jugoslovenskoj kulturi, *Naše teme*, Zagreb, 8-9/1965, str. 1329, 1330.

⁵⁹) Edvard Kardelj, Kulturno i ekonomsko pitanje međunacionalnih odnosa (*Nacija i međunacionalni odnosi*, BIGZ, Beograd, 1975, str. 75, 76, 78).

⁶⁰) Rudi Supek, Nacija i nacionalna kultura (Jugoslovenska kultura, *Praxis*, Zagreb, 3/1965, str. 377-379).

⁶¹) Radoslav Đokić, Utvrđivanje kulturnog identiteta (Kulturni identitet i pluralizam u kulturi, *Marksiistička misao*, Beograd, 5/1962, str. 193, 194); Predrag Matvejević, Pojmovi nacionalne kulture i literature, *Književnost*, Beograd, 12/1981, str. 2237.

ture. Samo dok je kultura „narodnjačka”, zapravo dominantno seljačka mogla je odavati utisak samodovoljnosti i zadovoljstva „nacionalnim okvirima”. Ali, čim je napredovala do građanske kulture, kulture čoveka — građanina — buržuja, ona nastoji i mora da prekoračuje ove, nacionalne okvire. Ali, u ovom prekoračenju nije reč o „preskakanju” posebnih u prilog opštih, niti o odbacivanju opštih u prilog posebnih oblika. Ovi oblici uopšte nisu predmet nasilnog „opredeljivanja” jer duh i kulturne potrebe ljudi žive istovremeno na brojnim i raznovrsnim nivoima i u raznim oblicima. Uz to, sastavni element sadašnje, te i nacionalne kulture su i opštečovečanske, univerzalne vrednosti. U ovom svetlu posmatrano zatvaranje kulture isključivo u nacionalne okvire dokaz je njene slabosti i nemogućnosti „spoja” s kulturama drugih naroda. Naravno, kultura se ne zatvara niti se otvara sama po sebi. To može činiti samo zajednica, odnosno stvarno postojeći i delatni ljudi. Prema tome, pitanje je uslova, društvenih okolnosti u kojima se zbiva i u kojima je moguće zatvaranje i otvaranje. A te društvene okolnosti se u kulturi samo manifestuju i donekle pojačavaju ili slabe. Trebalo bi uvažiti i napomenu da insistiranje samo na univerzalnim vrednostima u kulturi, bez uviđanja i njenih posebnih sadržaja i okvira, u mnogo-me, može da „konstruiše” kulturu, kao nešto krajnje „apstraktno”, čak i „iz nečega”. I to je zanemarivanje dijalektike opšteg i posebnog. Uostalom, u univerzalnim kulturnim vrednostima sadržane su i nacionalne vrednosti. Treba imati u vidu i da je slično ovome i pitanje kriterijuma vrednosti. Ono što je za nekoga pojedinca ili za određenu klasu, naciju itd. univerzalno za druge može biti nacionalno, čak i nacionalističko ili provincijalno.

Bitan uslov otvaranja, približavanja i „prožimanja” nacionalnih kultura je njihov slobodan razvitak. To podrazumeva, pre svega, ekonomsku i političku ravnopravnost ljudi i nacija. Odnosno, u meri u kojoj se ukida društvena i kulturna neravnopravnost jedne individue u odnosu prema drugoj, ukida se i nacionalna neravnopravnost u kulturi. Stvarna, istinska demokratizacija kulture — njeno „integrisanje” u najšire „mase” stanovništva — moguća je na osnovu snažnog i brzog razvitka proizvodnih snaga i društvenih odnosa, široke i intenzivne razmene na „kulturnom planu”, umnožavanje „kulturnih veza” itd. Ostvarivanje „kulturnih veza” je, svakako, značajan element univerzalizacije kulture, posebno u današnje doba. Današnje doba karakteriše širina, raznovrsnost i intenzitet „kulturnih veza”, kao i njihovo pretvaranje u nužnost ali i gubljenje autonomnosti i potčinjavanje državi, jer postaju sastavni deo spoljno-političke aktivnosti, čime

se naglašava tendencija ka raznovrsnosti sadržaja⁶²).

Možda bi se ovaj deo rasprave mogao zaključiti na sledeći način: u stvarnosti postoji nacionalna pripadnost te ni kultura ne može biti anacionalna. Međutim, kroz nacionalnu kulturu se ostvaruje i opšteljudski sadržaj. Nacija i nacionalna kultura, već u građanskom društvu, doživljavaju poricanje svoje apsolutnosti i univerzalnosti. One se po raznim osnovima segmentiraju. A njihovo razaranje i stvaranje novih oblika i sadržaja zajedništva vrše snage revolucionarnog obrta građanskog društva. To određuje i stvarno mesto i značajan uticaj koji nacionalna kultura ima u određenju nacije. U poređenju s ovim stanovištem su, na primer, dve danas delujuće krajnosti, „predrasude“.

Prva je o kulturi kao o isključivom delu nacije, čime se zanemaruju stvarni dometi sadržaja kulture, a posebno brojni, široki i raznovrsni uticaji „domaćeg“ i „stranog“⁶³). Druga je iskazana, na primer, u obliku teorije o „socijalističkoj naciji“, koja osnažuje monocentrični obrazac kulture poistovećujući ga sa „socijalističkom kulturom“ kojoj se pridaje nadnacionalni značaj. U ovoj koncepciji se socijalistička kultura određuje kao neprotivurečan pojam. Otuda i uverenje da odrednica „socijalistička“ ujedinjuje sve osobenosti (višenacionalnost, tradiciju, stepen socio-ekonomskog razvoja itd.), da objašnjava prirodu te kulture, uslove u kojima nastaje (ukinute klasne razlike i izrabljivanje, puna ravnopravnost građana i nacija) kao i da iskazuje sva svojstva po kojima se ona razlikuje od „građanske kulture“. Uz to trebalo bi da ona označava istovetnost s istinskim, pravim vrednostima i humanizmom⁶⁴). Međutim, samo klasno, nacionalno i drugo strukturiranje stvarnosti socijalističkih društava smešta i ovu koncepciju u sferu ideološkog.

⁶²) Drago Vučinić, Kulturne veze kao faktor zbližavanja naroda i elemenat koegzistencije, *Naša stvarnost*, Beograd, 7-8/1962, str. 20.

⁶³) Rudi Supek, Nacija i nacionalna kultura (Jugoslovenska kultura, *Praxis*, Zagreb, 3/1965, str. 366, 367).

⁶⁴) Stevan Majstorović, *Kultura i demokratija*, Prosveta, Beograd, 1977, str. 133, 134.
